

6 Noble, Allen George. Traditional buildings: a global survey of structural forms and cultural functions. London: I. B. Tauris, 2007. 1-17.

7 Brian Elliott, Benjamin for Architects, Routledge, London, 2011

УДК 72.02

Божинський Б.І.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ДОСВІД МИНУВШИНИ У ВИТВОРІ ТРАДИЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В АРХІТЕКТУРІ СЬОГОДЕННЯ (НА ОСНОВІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ О.О. ТІЦА)

Актуальність теми. У ХХ сторіччі західноєвропейська архітектура тяжіла до глобалізації, а на теренах східної Європи запроваджували цілеспрямоване будівництво – це все понівечило звичаєве архітектурне середовище на європейському просторі. Архітектурне середовище стало нечутливе до певних крайових і народних особливостей, архітектурні взірці зробились де в чому однакові й безлици, це все збіднило архітектурні простори різних країн. Тепер це безлице середовище пригнічує мешканців.

А тому конче треба нині поважати народні особливості кожного краю в проєктах нових будівель, а також варто відновлювати та зберігати старі будинки, що мають у собі народні, етнічні риси. Україна протягом ХХ століття дістала спотворене, національно знебарвлене, уніфіковане середовище «планової» архітектури. Спроби не помічати народних особливостей призвели до того, що українські міста й села втрачають самобутні риси. Архітектурно-будівельна діяльність, що уникала самобутніх українських рис, надовго позбавила українські міста й села привабливості. Вони дістали вигляд безладно нашарованих верств, що є структурно непов'язані одне з одним. Потуги «прикрасити» таку збираніцю зовнішнім обладунком тільки додали до цього становища трагікомічності.

А щоб урахувати національні особливості, треба мати коректність, повагу й знання. Проте це все знівельовано гонит-

вою за матеріальним зиском. Заразом говорять про пошуки гармонії, але чомусь цю гармонію шукають у відсторонених абстракціях, хоча прямий шлях до неї лежить на поверхні – у національних архітектурних особливостях, бо вони мають увесь набір естетичних та утилітарних засобів для гармонії, та ще й таких засобів, що їх випрацювали віками для місцевого природного середовища. Кожен народ віками напрацьовував той набір елементів, що якнайліпше відповідні й до його менталітету, й до місцевих умов. Проблема радше в зацікавленості, у волі та в знаннях. А системних знань не вистачає, це часто спричиняє неохоту витворювати самобутнє середовище. Тому ця справа є особливо важлива, бо й натепер вона лишається нагальною для України.

Зв'язок праці з важливими науковими та практичними завданнями. Це дослідження зроблено відповідно до плану науково-дослідницької діяльності Харківського національного університету будівництва та архітектури; розвідка перебуває в колі наукової діяльності кафедри Дизайну архітектурного середовища; ця діяльність пов'язана також із пам'ятками архітектури, що потребують віднови та збереження.

Аналіз останніх публікацій. Народні особливості в архітектурі розглядали, зокрема, Логвин Г., Кияниця М., Геврик Т., Сулименко С.Д., Чепелик О.В., Черкес Б.С., Дружинина Г., Орфинський В.П., Гришина І.Е., Павлов Н.Л., Малахов С.Н., Медведєв П.П., Говард Дж. (Howard J.),

На теми загального вчення про звичаї писали: Войтович В., Сарингулян К.С., Гумильов Л.Н., Іванов К.П., Маркарян Е.С., Чистов К.В., Арутюнов С.А.

Про способи «читати» архітектурний зміст писали Оніянс Дж. (John Onians), Гамон П. (Philippe Hamon).

Мета дослідження: вивчити українські народні звичаї та самотутні особливості щодо їхнього вжитку в сьогочасній архітектурі.

Відповідно до мети поставлено такі завдання:

- простежити українські народні звичаї та самотутні особливості в архітектурі, як такі;

- дослідити етнокультурні та психологічно-соціальні чинники витвору народної архітектурі;

- розглянути зміст і форми, що відбивають українські народні звичаї та самотутні особливості в архітектурі;

- висвітлити такі засади: як оберігати, відновлювати та розвивати українські народні звичаї та самотутні особливості в архітектурі.

Об'єктом дослідів є українська архітектура минувшини й сьогодення.

Предметом дослідів є українські етнологічно-національні мистецькі й архітектурні традиції та самотутні особливості.

Результати дослідження:

Проблема ідентифікації, збереження та відтворення національних особливостей у сучасній архітектурі неможлива без розуміння того, як формувалася самотутня архітектура в часи її найбільшого розквіту. Без розуміння того, якими засобами та методами користувалися майстри та будівничі минулого, майстри-творці зразків архітектурних об'єктів і середовищ, що натепер є взірцями національної самотутності в архітектурі. Складну проблему витвору алгоритмів збереження та розвитку можна розв'язати, вивчаючи старовинні способи проектування. І взагалі, якщо глянути ширше, студіюючи загальний погляд давніх майстрів на архітектуру, та на спосіб її проектування. Бо така річ як традиційність, і в архітектурі зокрема, здатна відтворюватися великою

мірою завдяки особливому світоглядві давнього майстра-будівничого, та уявленням тих споживачів самотутньої архітектурі, що ним мало відповідати самотутнє архітектурне середовище та його окремі проєктовані об'єкти. Відтворити таке середовище здатен той сучасний архітектор, що глибоко дослідить, серед іншого, уявлення та світогляд старих майстрів, їхній підхід. Корисною, для такого завдання, може стати наукова спадщина О.О. Тіца.

Олексій Олексійович Тіц, як історик архітектурі, увесь час пов'язував розвиток сучасної архітектурі з історичною спадщиною старовинних майстрів будівництва й технологіями проектування минувшини. І що важливо, він убачав в архітектурі давнини напрямні для того, щоб творчо осмислити та використати засади і традиції давньої архітектурі в сучасному будівництві. О. Тіца також цікавили регіональні особливості давньої архітектурі різних країв; їхній усебічний розгляд можна прослідкувати в Тіцевих працях. Така увага до різних питань і сторін давньої та сучасної архітектурі, її крайових рис зробила його напрацювання корисними для справи збереження й розвитку національних традицій та особливостей у сучасній архітектурі, бо дозволила дослідникові виявити особливості, що хоч і не ставлять проблеми національної самотутності в архітектурі (цю проблему, власне хочемо поставити ми), проте, відповідно опрацьовані й проаналізовані, дозволяють відживити та повноцінно продовжити самотутні традиції в сучасній українській та світовій архітектурі. Однією з проблем у розвитку національної самотутності в сучасній архітектурі є втрата відповідних навичок у теперішній проєктній діяльності, що дозволяли майстрам минувшини виробляти і, що важливо, відтворювати протягом століть традиційні самотутні властивості архітектурного середовища та окремих його об'єктів. О. Тіц, зокрема, у своїй книжці про загадки давньоруського кресленика «Загадки древнерусского чертежа» [1] подав приклади та свій аналіз давніх способів проектування.

Розглядаючи ці способи, можна зробити важливі для розвитку самотності в архітектурі зауваження. Зокрема, велику вагу надавали не тому, щоб точно виробити всі ортогональні кресленики, а тим зображенням, що передавали майбутнє сприйняття об'єкта, а також внутрішній розумовій праці автора архітектурного об'єкта, що сприяло «мультиплікаційному» розвиткові процесу проектування, та нахилу до важливості, передусім, загальної пропорційної системи архітектурного об'єкта, а не конкретно виробленим дрібницям. Якщо поглянути на це явище з погляду розвитку національної самотності в архітектурі, то це (що важливо) не свідчить про нерозвиненість стародавніх способів проектування, а тільки про зовсім інший підхід до архітектурного об'єкта, якщо ми ставимо за мету витворити традиційно-самотнє середовище.

Такий підхід (що його ми можемо «сформулювати» на основі прикладів та схем давнього проектування в дослідках О.Тіца, зокрема, його приклад щодо українського будівничого Якова Погрібняка [1]) дозволяє означити одну з особливостей витвору самотньої архітектури: об'єкт традиційного архітектурного середовища мають сприймати передусім не буквально, а з характерних і потрібних ракурсів. І кожна з цих точок-ракурсів має нести відповідну (дозовану) інформацію для «споживача» самотнього архітектурного середовища. Це саме стосується й до внутрішнього середовища самотньої архітектури; його треба сприймати поступово – і тільки з тих позицій, що передбачив автор для показу глядача. І що важливо, й сам автор проектував архітектурного об'єкта так само з позицій глядача і водночас – з, так би мовити, «пташиного лету» (маємо на увазі об'ємні макети). Отже, увага архітектора, що продукував самотню архітектуру, була зосереджена на двох граничних об'ємних проекціях – максимально близька (інтер'єрна), та максимально віддалена (макет, «іконописний» образ об'єкта, сюди можна вписати й систему пропорцій).

Тобто, проміжні ортогональні проекції не мали того принципового («канонічного») значення, що в сучасній «поза-традиційній» архітектурі, й обмежувалися тимчасовими нарисами (наприклад, начерками на землі), або цей процес був мислений і невідривний від загального розумового процесу, що містив і об'ємні й пропорційні образи (автор на час «ховався» й обмірковував ідею). Характерно, що схожий процес «мисленого» проектування, що опускав перманентні проміжні ескізи, застосовував, як припускають, у своїй творчій діяльності Френк Л. Райт [2]. Можна припустити, що й такий підхід (крім суто предметного та матеріального наповнення) спричинив те, що Райтові твори мають ознаки традиційної самотності. Це особливо важливо для тих моментів, що хотілося б наголосити в цьому дослідженні. Варто також зауважити, що наші висновки щодо способу проектування давніх будівничих не мають буквального характеру. Тобто, звісно, що й стародавні архітектори могли розробляти докладні ортогональні креслення, просто йдеться радше про сам засадничий погляд на архітектурне середовище, та процес проектування, а також йдеться про пріоритети, і те, що було принциповим, а що ховалося у внутрішній роботі майстра. Саме така «ідеологія» сприяла тому, що національна самотність була здатна відтворюватись та зберігатись в архітектурі.

Другим важливим аспектом у спадщині О. Тіца (що про нього історик архітектури згадав, зокрема, у своїй праці «Архитектура, стандарт, красота» [3]), є його вихід на об'єкт проектування, як пропорційно-просторову структуру, та можливість програмувати цю структуру. На такі погляди О. Тіц вийшов, широко вивчаючи історію архітектури (зокрема, й давньої, давньоруської) та систему проектування давніх будівничих. Як на нас, такий підхід до проектування – надзвичайно важливий з погляду проблеми розвитку самотніх національних особливостей архітектури, не як відтворення-му-

зеефікації (про що ми говорили в попередніх наших дослідженнях [4]), а як живого продовження, що дозволить зберігати та «впізнавати» національну самобутність у сучасній архітектурі в різних умовах актуального розвитку сучасного проектування.

О. Тіц пропонував використати структурне програмування в архітектурі, як засіб систематизувати та зберегти виразність і композиційну гармонійність у сучасній технізованій архітектурі. Національна самобутність в архітектурі є ширшою та складнішою проблемою, тому підхід до самобутнього об'єкту, як до структури, може мати ширше, загальніше прочитання. Водночас, сама теза про структурність у підході до таких, на перший погляд, нематеріальних речей, як композиція чи виразність (що їх розглядав О.Тіц), стосовно до національної самобутності може мати зовсім особливе, та інакше прочитання. Національна самобутність, щоб надалі жити й розвиватись в архітектурних об'єктах та, взагалі, в архітектурному середовищі, потребує погляду на неї саме як на складну структуру, з усіма системними наслідками такого підходу, і відповідно має програмуватися, як структура. Проте, варто наголосити, що підхід тут буде зовсім інший, ніж його пропонував О. Тіц, бо він, зазначивши потребу та способи структурного «програмування», ставив перед собою зовсім інші завдання. Для нас важливо те, що до такого структурного погляду О. Тіц прийшов саме на основі дослідів над історичними архітектурними об'єктами, над історією давньої архітектури взагалі та на підставі студій над способами традиційного проектування в давніх будівничих. Це також дозволяє спертися на його пропозиції саме стосовно до національної самобутності в сучасній архітектурі, як споріднене явище. Але структура архітектурного об'єкта з ознаками національної самобутності – набагато складніша, як на нас, за структури, що в своїх елементах обмежуються на потребі композиційної та виразальної гармонії. І особливості такої структури та її можливого програмування

матимуть зовсім інші характеристики, ні ж ті, що їх накреслив стосовно до власних дослідницьких зацікавлень О.Тіц. Ще однією галуззю наукових інтересів О. Тіца, що важлива для розвитку національної самобутності в сучасній архітектурі, буде пластична мова архітектури (її висвітлено в однойменній книжці про пластичну мову архітектури «Пластический язык архитектуры» [5]).

О. Тіц, серед іншого, зазначає, що пластика архітектурного об'єкта (середовища) є носієм інформації для його «споживача». Це вельми важливий показник у загальній структурі самобутнього об'єкта. Бо, коли О. Тіц показує нам приклади пластичної виразності конструктивних систем народної архітектури різних країв, це дозволяє нам поставити проблему пошуку принципового структурного елементу архітектурної пластики об'єктів-носіїв національної самобутності. Адже, крім виразності та різних емоційних аспектів архітектурної пластики, як ознаки архітектурного об'єкта, що насамперед цікавлять О. Тіца, у нашому дослідженні важливо, якими засобами пластична мова архітектури дає нам інформацію, що певний архітектурний об'єкт (середовище) є носієм національних, самобутніх особливостей. І, знов-таки, ми повертаємось до погляду на об'єкт-носії самобутності, як на складну структуру, де пластична мова є однією з важливих структуро-творчих елементів. Тіцева увага до пластичної мови архітектури дозволяє нам вийти на вже зазначену проблему розвитку самобутніх національних особливостей у сьогочасній архітектурі, що, як на нас, є однією з основних: яка сукупність елементів (конструктивних, композиційних, пропорційних, стильових), та головне, який особливий структурний зв'язок між цими елементами дозволяє ідентифікувати певний архітектурний об'єкт як носій національної традиції, її самобутніх особливостей, і самобутніх прикмет саме цього народу, та краю, а не іншого. І який елемент такого структурного зв'язку забезпечує стабільність та відтворюваність певної самобутньої системи в розвитку архітектури конкретного

краю. Важливим у досліджах О. Тица є також те, що він ставить проблему пластичної мови архітектури за сучасної доби, і відслідковує зміни в підході до пластики в сучасній архітектурі, та повернення до традиційних інформативних ознак декоративно-символічної пластики попередньої доби. Такий погляд на проблему відповідає й розвитку національної самобутності в архітектурі, що також пройшла шлях декоративної символізації на початку 20-го століття («національний романтизм» в архітектурі й мистецтві). Проте, якщо «поза-національна» архітектура (беремо це слово в лапки, бо цілком поза-національної архітектури не існує, а є тільки принципове неврахування її принципів, або несистемний підхід до самобутнього аспекту в проектуванні) подолала пластичну кризу, творчо переробила пластичну мову та поєднала її з модерністським підходом, то національно-виразна архітектура, здебільшого, ще залишилась на зовнішніх декоративно-символічних засадах.

Традиційна архітектура, в основі якої лежить серед іншого й міфологічне мислення та синкретичне сприйняття світу, на сучаснім етапі все одно залишається засобом виразити світогляд і національну своєрідність народу: високий рівень розробленості самобутньої архітектури, розмаїття форм, стійкість до зовнішніх впливів, виразність і асоціативність зумовлюють ріст уваги науковців до цього компоненту архітектури. Вивчаючи традиційну архітектуру, можна сформулювати два фундаментальні напрями її дослідження, це торкається й самобутньої архітектури України. Тут треба зазначити, що всередині будь-якої логіко-пізнавальної процедури дослідження часто закладають два основні дослідницькі аспекти: формальний та змістовний, бо багато конкретних формальних процедур, що особливо стосуються до вибору й класифікації об'єктів дослідження і їхніх деталей [6].

На практиці вони більш менш сильно зумовлені уявленнями дослідників про зміст, інакше, семантику цих явищ. Проте той чи той метод дослідження зумовлює

переважний напрям, тому велика частина досліджень має однобокий поверхневий характер [7]. Один із найдавніших дослідницьких підходів по формальних ознаках пов'язаний з вивченням самобутності в архітектурі по старовинних прийомах будівництва, в його основі є уявлення про те, що у різних народів народні способи витвору самобутньої архітектури мають відповідати формам мотивів народної творчості. Тому дослідники стали досліджувати ці мотиви, намагаючись знайти зв'язок між ними. Проте незабаром виявилось, що сама по собі народна творчість сильно відрізняється в її структурному вираженні в архітектурі: одні і ті самі мотиви в різних народів мають зовсім різний просторовий вияв [8]. Тож, розгляд національно-самобутнього середовища, як структури, а пластики архітектурного об'єкту, як носія інформації, що відповідно до структуро-творчих складників середовища виконує своє призначення для самобутньої ідентифікації архітектурного об'єкта, дозволить національно-самобутній архітектурі подолати ступор поверхневого «декорування», та витягти національну самобутню архітектуру з того певного занепаду, що в ньому традиційне архітектурне середовище нині перебуває. І результати дослідів О. Тица дають напрямні такого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

- 1 Тиц А.А. Загадки древнерусского чертежа. – М.: Стройиздат, 1978, 151с.
- 2 Пфайффер Б. Райт 1867–1959: Архитектура демократии. М.: АртРодник, 2006.
- 3 Тиц А.А. Архитектура, стандарт, красота. Київ, «Будівельник», 1972, 129 с.
- 4 Божинський Б.І. Самобутня архітектура та проблема адекватного витвору її просторового середовища // НВБ. - 2016. - № 1(83).- С.23-28.
- 5 Тиц А.А., Воробьева Е.В. Пластический язык архитектуры. – М.: Стройиздат, 1986. – 312 с. ил.
- 6 Коротич М. А., Коротич А.В. Традиционные и современные формы в архитектуре: проблема взаимодействия // Академический вестник УралНИИпроект РААСН, - 2010. -№ 2.

7 Розенсон И.А. Основы теории дизайна: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2006, 219 с

8 «New project to protect the 'Ethnic Architecture' of NER». Morung Express. 11 April 2015. Retrieved June 28, 2015.

УДК 72.01 + 725.2

Борисенко А.С.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ТОРГІВЕЛЬНО-ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ МІСТА ХАРКОВА ДО 1920-х РОКІВ ТА РОЛЬ У НІЙ ПІШОХІДНОГО РУХУ

Вступ. З самого початку свого існування Харків відігравав роль важливого центру місцевої торгівлі, а з прокладенням до міста залізниці він став значним транзитним та торгівельним осередком в міжрегіональному та державному масштабі – роль, яку він в тому чи іншому обсязі зберігає і в наш час. Нині у місті активно споруджуються сучасні торгівельно-громадські споруди, формуються нові торгівельні простори, що мають за мету якісне обслуговування його значного за кількістю населення. Торгівельні центри споруджуються як на околицях міста, де вони задовольняють потреби густонаселених житлових районів, так і у центрі, дотримуючись традиції багатоцільового та інтенсивного використання цих земель. Разом з цим постає питання про регіональні особливості торгівельної архітектури та генетичні риси торгівельно-громадських просторів, властивих Харкову. В рамках цього питання ввижається корисним прослідити їх розвиток протягом історії Харкова та визначити їх місце в контексті загальної світової еволюції даного типу просторів.

Мета і завдання. Позначивши світовий контекст еволюції торгівельних просторів до ХХ сторіччя та основні фактори, що впливали на їх структуру та розвиток, дослідимо їх прояв у послідовній низці прикладів торгівельних споруд, побудованих у Харкові до 1920-х років, та спробуємо визначити характерні деталі та особливості структури, притаманні системі торгівельно-громадських просторів міста.

Результати дослідження. Торгівля – найважливіша сфера людської діяльності, що незмінно супроводжувала розвиток цивілізації. Протягом історії в різних географічних регіонах використовувалися різноманітні варіанти архітектурного рішення торгівельних об'єктів – серед торгівельних просторів до ХХ ст. варто пригадати агори та форуми, криті ринки та торгівельні куполи, пасажі та універмаги [1,2,3]. Втім, незважаючи на зовнішню різноманітність, кількість сталих типів торгівельних просторів відносно невелика.

Попередні дослідження історичного матеріалу дозволяють зробити певні припущення щодо принципів, які зумовлюють архітектурно-просторове рішення торгівельних споруд. Це – створення комфортних умов для проходження торгівельного процесу, використання взаємного тяжіння торгівельної та громадської діяльності та естетичне оформлення торгівельної діяльності.

Перший принцип знаходив своє вираження в засобах, що усувають небажані природні перешкоди для проходження торгівельного процесу. Сюди також варто віднести і заходи, спрямовані на підтримання порядку в торгівельному просторі (охорона, обмеження напливу роззяв і т.ін.). Найчастіше цей принцип призводить до створення критих торгових просторів.

Другий принцип – використання взаємного тяжіння торгівельної та громадської діяльності – знайшов своє відоб-